

КОНФЛІКТ ПАМ'ЯТЕЙ ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ: КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ «ВОРОГА» В СРСР НА ПРИКЛАДІ КІНОФІЛЬМУ «П.К.П.»

Анотація. Пропоноване дослідження зосереджує увагу на проблемі конфлікту пам'ятей про Симона Петлюру у сучасній Україні. Шукаючи причини неоднозначного сприйняття постаті Головного отамана, автор звертає погляди читачів на способи конструювання образу «чужого / ворога» у Радянському Союзі. Одним із прикладів зазначеного ідеологічного механізму впливу на суспільну свідомість були і залишаються способи візуалізації пам'яті про минуле за допомогою кінострічок. Фільм «П.К.П.» став яскравим втіленням радянської пропагандистської машини та сприяв формуванню образу «Петлюри-ворога».

Ключові слова: кінофільм, конструювання, пам'ять, образ, свідомість.

Abstract. The proposed study focuses on the problem of the memory conflict of Symon Petliura in contemporary Ukraine. Seeking reasons for the ambiguous perception of Chief Ataman's figure, the author draws readers views on ways to construct an image of «alien / enemy» in the Soviet Union. One example of this ideological mechanism for influencing the public consciousness was and remains a way of visualizing the memory of the past through film. The film «PKP» became a vivid embodiment of the Soviet propaganda machine and contributed to the formation of the image of «Petliura-enemy».

Keywords: motion picture, construction, memory, image, consciousness.

Симон Петлюра є одним із найбільш видатних і водночас найбільш суперечливих героїв / діячів періоду Української революції 1917–1932 рр. Ми продовжуємо спостерігати стійкі міфи та кліше радянського минулого, які й досі знаходять своє відбиття у суспільній свідомості. Внаслідок чого образ «Головного отамана» й досі перебуває в системі координат – «між пам'яттю та забуттям» й продовжує творити обмежені вектори досліджень.

Яким же було сприйняття Симона Петлюри у Радянській Україні? Масштабну кампанію з дискредитації Головного отамана радянські органи безпеки розпочали у перші ж роки встановлення своєї влади на українських землях. Конфліктне минуле й труднощі «вгамування пам'ятей» про революцію зумовили більшовиків розпочати справжнісіньку війну / пропаганду у культурному просторі українського суспільства. Відповідно, образ Петлюри-борця за незалежність повинен бути знищений із пам'яті населення.

Під час роботи Всеукраїнської надзвичайної комісії у 1921 р. постать Головного отамана посіла почесне місце у пантеоні «антигероїв»:

«Злейшим врагом Советской Украины является Петлюра, – йдеться у звіті Всеукраїнської надзвичайної комісії за 1921 р. – А поєтому и борьба с петлюровской контрреволюцией требовала приложения максимума усилий и энергии, дабы разрушить в корне планы как местной, так и закордонной петлюровщины» [3, 335].

Конструювання пам'яті в культурному просторі зосередило усі можливі механізми впливу на суспільну свідомість, особливо кінематограф. Більшовики

дуже рано усвідомили величезну роль кіно як засобу впливу на масову культуру. За допомогою кіномистецтва партійне керівництво прагнуло сформулювати «правильне» уявлення про дійсність, цим самим виховуючи народ в дусі «комунізму та інтернаціоналізму». Показовою була стрічка Георгія Стабового та Якова Лівшиці «П.К.П.» (Пілсудський купив Петлюру).

Донедавна «П.К.П.» був недоступним глядачам. Сюжет фільму, в основу якого лягли події 1920–1921 рр., знали лише кіномитці. Значення заголовка, який розшифрували як «Пілсудський купив Петлюру», розуміли лише ті, хто цікавилися чи вивчали історію радянського кіно і читали кіножурнали середини 1920-х рр. Популярності фільму надавала участь у ньому генерала-хорунжого армії УНР Юрія Тютюнника, який «зіграв сам себе». Після 1929 р. фільм було заборонено, і на майже 80 років він був втрачений для широкого глядача. У 2007 р. вперше у незалежній Україні фільм «П.К.П.» презентували в кіноклубі НаУКМА з копії, яку віднайшов у Парижі французький кінознавець українського походження Любомир Госейко. Сьогодні стрічка доступна на багатьох сайтах [2, 355].

Створення кінокартини дуже довго було поза зоною дослідницької уваги, адже у розпорядженні дослідників не було ні самого фільму, ні матеріалів які б проливали світло на його створення. Основною для студій у зазначеному аспекті стали спогади Юрка Тютюнника. Всі деталі, що стосувалися картини – розмови, зустрічі, перебіг зйомок, думки, – він ретельно фіксував у записниках. У 1929 р. Тютюнника заарештували чекісти, а наступного – розстріляли. Його архів, зокрема й записники, були вилучені на вісімдесят років. І тільки в кінці 2009 р. ці матеріали розсекретив Галузевий архів Служби зовнішньої розвідки України.

У червні 1923 р. до Радянської України повернулася друга після Петлюри людина у визвольному русі – Ю. Тютюнник. Обдурений та згодом арештований чекістами Тютюнник розпочав свою співпрацю із чекістами. І як показали дослідження Я. Файзуліна, Юрко щиро повірив у радянську ідею майбутнього, що власне і зумовило видання ним ряду політичних памфлетів. Наприкінці жовтня 1923 р. орган ЦК КП(б)У газета «Більшовик» поінформувала читачів про щирість намірів Юрія Тютюнника співпрацювати з радянською владою. Переконався сам Всеволод Балицький, голова ГПУ УРСР [2]. Згодом Тютюнник видав свої 10 фейлетонів. Апогеєм його творчості стає книга-памфлет «З поляками проти Вкраїни» [5, 6]. Один із найбільш потужних антипетлюрівських елементів у довгій боротьбі більшовиків із образом «Петлюри-героя».

«Откровення» Тютюнника надихнули Якова Ліфшица на ідею створення фільму. Ліфшиц, начальник Київської губернської Че-Ка, на початку двадцятих років був одним із найбільш впливових чекістів в Україні. Він не тільки брав безпосередню участь в протистоянні, але й керував низкою важливих чекістських операцій. Участю в фільмі «П.К.П.» Я. Ліфшиц хотів не тільки задовольнити свої амбіції або ж розповісти про свої «подвиги», він прагнув увіковічити свої «заслуги» перед радянською владою. Отже, дав згоду бути не тільки актором і зіграти самого себе, але й одним із

авторів кіносценарію та режисерів. Мовляв, кому, як не йому, краще відомі нюанси чекістської праці [7, 290].

Популярні газети і журнали, ще до виходу фільму в прокат, обіцяли глядачам справжню сенсацію. На екранах люди мали побачити «запроданство» Петлюри й закулісні інтриги «буржуазних» Польщі й Франції, підлих «бандитів»-повстанців і «героїв»-чекістів [6].

«Новий фільм, що його цими днями здала Державна Кінофабрика, не є історичною хронікою», – зазначав один із авторів спеціалізованого журналу «Кіно» в червні 1926 р. – Історична хроніка на екрані в цьому випадку не до речі. Ми маємо художній фільм, змістом якого є лише історична дійсність, лише історичні факти. Мистецтво, в цьому разі кіномистецтво, повинно було з величезного історичного матеріалу вибрати головне, яскраве, характерне і, буквально захопивши історичні події на гарячому вчинку, показати його мільйонам глядачів. Тому мистець, беручи самий факт запроданства Петлюри Пілсудському, висвітлює його з моменту, коли панська Польща в особі Пілсудського вже значною мірою використала Петлюру» [4, 15].

Головна ідея стрічки – візуально продемонструвати й закріпити уявлення про те, як Петлюра допомагав білополякам грабувати Україну, а червона кіннота героїчно цьому перешкоджала. Перед нами цікавий і «якісний» (в контексті механізмів впливу на суспільну свідомість) продукт боротьби з «ідейними ворогами», кінострічка – погляд переможної сторони (більшовиків) на переможця (український національний рух).

Фільм «П.К.П.» будувався на контрасті сил добра і зла: позитивними героями в ньому виступають різного калібру радянські функціонери і Червона армія, а негативними – діячі з табору УНР. Контраст мав бути настільки різючим, щоб ні в кого, хто подивиться картину, в жодному разі не виникала думка захищати останніх. В гротескному стилі зображується Симон Петлюра, у фільмі він прямо звинувачується в запроданстві, асоціюється з готелем та грішми.

Фільм «П.К.П.» вийшов у рік вбивства Петлюри (крім того, ще до виходу фільму загинув і Григорій Котовський). Смерть Голови Директорії і Головного отамана військ УНР викликала значний резонанс по всій Україні. Для того, щоб уникнути небажаних наслідків, передусім не допустити перетворення імені Симона Петлюри на символ українських національно-визвольних змагань, радянська влада розгорнула масштабну пропагандистську кампанію із його дискредитації.

У десятиліття після більшовицької революції прийшов новий етап політики, коли вже не так йшлося про закріплення влади, як про стирання пам'яті про найбільші конкурентні проекти, тобто про Українську революцію. Про це свідчить листування з приводу цієї картини між ЧК та ВКП(б) з лютого 1929 р., в якому йдеться про те, що представники Повстанського комітету представлені як «цілком симпатичні люди», а гасла, під якими виступають петлюрівці, аж надто нагадують більшовицькі. Фільм «ПКП» було вилучено із широкого прокату і на довгих 80 років стрічка була забута.

Не забутими виявилися гасла фільму та їхня подальша репрезентація у культурній творчості. Союз «Петлюра–Піلسудський» і досі позбавлений однозначної оцінки. Головний отаман продовжує бути втіленням контрверсійності в культурній пам'яті українців – героєм української революції та зрадником.

Джерела та література

1. «Більшовик», 27 жовтня 1923.
2. Гнатюк О. За кулісами фільму «П.К.П.». Боротьба з пам'яттю про Українську революцію на прикладі кінострічки 1926 р. *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)*. Київ; Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 352–371.
3. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. *Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР*. 2-е офіц. вид. Харків: Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. 703 с.
2. Сетар В. П.К.П. *Кіно*. № 8. 1926. С. 15–17.
3. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни. Харків: Державне видавництво України. 1924. 192 с.
4. Файзулін Я. Документи з архівів КГБ розкривають закадрові таємниці фільму-агітки «П.К.П.» – «Піلسудський купив Петлюру». URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/dokumenty-z-arkhiviv-kgb-rozkrivayut-zakadrovii-taemnitci-filmu-agitki-pkp-pilsudskii-kup> (дата звернення: 14.03.2020).
5. Файзулін Я. Невідомі спогади генерал-хорунжого армії УНР Юрія Тютюнника. *Український історичний збірник*. 2011. Вип. 14. С. 290–302.

Порошук Лілія

«ІСТОРИЯ ВКП(Б). КРАТКИЙ КУРС» – ВІЗИТІВКА ТОТАЛІТАРНОЇ ІСТОРІЇ

Анотація. У розвідці проаналізовано концепцію, викладену в «Історії ВКП(б). Краткий курс», яка на кілька десятиліть заклала основи радянського бачення минулого, в якому Україні місця не було. На догоду партійно-державній верхівці СРСР викривлювалися реальні події, драматичні, а багато в чому і злочинні.

Ключові слова: Історія ВКП(б), концепція історії, ідеологія, пропаганда.

Abstract. The article is analyzed the concept outlined in «The History of the CPSU(b). A Short Course», which laid the foundations for a Soviet vision of the past, in which Ukraine there was no place. For the delight of the party-state leadership of the USSR, real events were distorted, dramatic and, in many respects and criminal.

Keywords: History of the CPSU(b), the concept of history, ideology, propaganda.

На початку ХХ ст. відбулася остаточна інституалізація української національної історіографії. Але радянський режим, поставивши під жорсткий контроль рух історичної інформації, створив механізм маніпулювання станом історичної науки та суспільної історичної свідомості, і тому більшість істориків були змушені піти на співробітництво з радянською владою.